

Kuvittelukyvyyn puutteet nuorilla väkivaltarikollisilla ja ensipsykoosiin sairastuneilla

Nuorten vakava väkivalta on jälleen saanut runsaasti huomiota äskettäin tapahtuneen kouluampumisen seurauksena. On todettu, että nuorten tekemät väkivaltaiset teot ovat raaistuneet ja niin tekijä kuin uhri ovat aikaisempaa nuorempia. Syitä teoille etsitään niin yhteiskunnasta kuin myös yksilön omista syistä, hänen persoonallisuutensa ominaisuuksista sekä biologisista tekijöistä tai perheolosuhteista. Usein väkivaltaisen käyttäytymisen taustalla on antisosiaalinen persoonallisuushäiriö tai jo varhain lapsuudessa alkanut käytöshäiriö, joka jatkuu antisosiaalisuutena aikuisuudessa. Myös psykopaattiset piirteet liittyvät läheisesti rikolliseen käyttäytymiseen. Usein väkivaltaan syyllistyneellä henkilöllä taipumus impulsiiviseen käyttäytymiseen korostuu ja taustalla on usein runsasta päihdeiden käyttöä. Suurin osa suomalaisesta väkivallasta tapahtuukin päihdeiden, erityisesti alkoholin vaikutuksen alaisena, näin myös nuorten kohdalla. Poikkeuksena ovat suunnitellut, harkitut teot, kuten esimerkiksi juuri kouluampumiset. On todettu, että väkivaltakäyttäytyminen on kuitenkin monisyinen ilmiö eikä mikään yksittäinen tekijä selitä ihmisen aggressiivista tai väkivaltaista käyttäytymistä. Kirjallisuuden mukaan henkirikoksiin syyllistyminen painottuu ikävuosien 18–25 välille, eli syyllistyminen vakavaan väkivaltaan kasvaa jo huomattavasti ennen 20 vuoden ikää, nykyisin siis jo mahdollisesti tätä aikaisemmin.

Oma havaintoni työskennellessäni HUS-psykiatriassa mielentilatutkimusosastolla Lapinlahden sairaalassa jo lähes pari vuosikymmentä sitten oli, että erityisesti nuorten tekemässä väkivallassa oli uusia piirteitä, heidän rikoksensa olivat luonteeltaan raakoja, ja ne osoittivat piittaamattomuutta ja empatiakyvyn puutetta. Tuohon ai-

kaan myös psykopatian käsite oli nousussa, mikä lisäsi ymmärrystä joidenkin tekojen ja tekijöiden suhteen. Markku Kaipainen on luonut kattavan, biopsykososiaalisen kuvan nuorten vakavasta väkivallasta Suomessa väitöstyössään vuonna 1996. Hänen mukaansa suomalainen vakava väkivalta oli pysynyt luonteeltaan lähes muuttumattomana ainakin 80 vuoden ajan. Edellinen presidenttimme Sauli Niinistö totesi jäähyväispuheessaan hiljattain, että ihmismieli ei ole muuttunut, eivät myöskään erilaiset tunteet. Nuorten tekemissä väkivaltarikoksissa on hieman aaltoilevaa liikettä. Aloittaessani tätä tutkimusta 2000-luvun alussa nuorten tekemät henkirikokset olivat lähes kaksinkertaistuneet vuositason verrattuna aikaisempiin vuosiin, kun taas siitä eteenpäin kahden seuraavan vuosikymmenen aikana ne vähenivät, kunnes jälleen tälle vuosikymmenelle (2020-luvulle) tultaessa alkoivat lisääntyä.

Professori emerita Liisa Keltikangas-Järvinen sekä lääkintöneuvos Matti Tuovinen olivat omista tutkimuksissaan havainneet, että väkivaltarikollisilla on heikko kuvittelukyky tai se saattaa puuttua kokonaan. Lisäksi kirjallisuuden mukaan antisosiaalisilla ja psykopaattisilla piirteillä omaavilla persoonallisuuksilla oli todettu puutteita kuvittelukyvyssä. Kuitenkin aikaisemmat tutkimukset aggressiivisen käyttäytymisen ja kuvittelukyvyyn yhteydestä olivat vähäisiä, kun taas psykoottisten häiriöiden yhteydessä tutkimusta oli tehty melko paljon, etenkin kansainvälisellä tasolla, mutta ei niinkään Suomessa.

Tutkimuksen alkuvaiheissa tutkimuksen keskiössä olivat nuoret väkivaltarikolliset ja heidän kykynsä muodostaa mielikuvia. Myöhemmin tutkimus laajeni koskemaan myös hiljattain psykoosiin sairastuneiden kuvittelukykyä, mikä mahdollistui

osallistumalla tätä potilasryhmää koskevaan laajaan Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) johtamaan ensipsykoositutkimukseen Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirissä (HUS). Tutkimuskohteiden tai potilasryhmien valintaa voidaan perustella sillä, että antisosiaalisen käytöksen on joskus esitetty olevan jossain määrin vaihtoehtoista persoonallisuuden psykoottiselle hajoamiselle.

Nuorten väkivaltarikollisten yhteydessä on havaittu, että heidän on vaikeaa kuvitella tulevaisuuttaan tai katsoa elämäänsä taaksepäin sekä oppia menneistä kokemuksistaan, toisin sanoen he eivät ikään kuin kykene matkaamaan ajassa. Myös oman kokemuksen pohjalta tutkiessani nuoria väkivaltarikollisia mielentilatutkimuksen yhteydessä huomio kiinnittyi siihen, että näiden henkilöiden oli vaikeaa kuvitella tulevaa. Usein he saattoivat todeta, jos esitin tulevaisuuteen liittyvän kysymyksen, esimerkiksi miten näet itsesi tulevaisuudessa, ”eihän sitä voi tietää, kun se ei ole vielä tapahtunut”, tai jos kysyin, olisiko jotain mielikuvaa johonkin asiaan liittyen, vastaukseksi tuli usein, ettei ole mitään kuvaa mielessä. Toisin sanoen vaikutelmaksi tuli, että heidän elämäntyyliinsä oli enemmänkin ”hetkessä” tai ”tässä ja nyt” elämistä.

Olisiko heidän ajattelunsa kuvatonta ja mistä se mahdollisesti johtuisi, muodostui mielenkiinnon kohteeksi. Ja olisiko sillä yhteyttä aggressiiviseen käyttäytymiseen, tai jopa selittäisikö se väkivaltaista käyttäytymistä? Aaron Daniels on esittänyt, että ”väkivalta on yhtä kuin kuvittelukyvyyn häiriö”, ja hän käyttää tästä käsitettä ’imagopatia’. Jo tässä yhteydessä kyky luoda mielikuvia nähdään laajemmassa yhteydessä, eli siihen liitetään kyky empatiaan sekä kyky ymmärtää toisen ihmisen mieltä (jolloin puhutaan mentalisaatiosta). Ei pidä kuitenkaan ajatella, että kuvittelukyvyyn puute suoraan merkitsisi rikollista käyttäytymistä tai jotain muuta patologista. Muun muassa alan pioneeri, Sir Francis Galton, totesi 1800-luvun loppupuolella, että tiedemiehillä, kuten hänellä itsellään, on heikko kuvittelukyky, mutta tämä väite on kylläkin myöhemmin, ainakin osittain, kumottu.

Mielikuvat muistuttavat havaintoja, mutta ne eivät ole kuitenkaan riippuvaisia jonkin fyysikaalisen ärsykkeen läsnäolosta. Toisin sanoen voimme

kuvitella asioita ilman, että mitään on näkyvässä. Voimme vaikkapa kuvitella, miltä jokin asia näyttää, kuulostaa tai maistuu. Esimerkiksi voimme kuvitella meille läheisen ihmisen kasvot tai miltä kahvi tuoksuu. Mielikuvat voivat olla myös niin sanotusti multimodaalisia eli sisältää samanaikaisesti useita aistimodaliteetteja. Esimerkiksi kuvittelemalla suntion soittamassa kirkonkelloja voidaan havaita näkö-, kuulo- ja motorinen modaliteetit.

Kuvittelukyvyllä tarkoitetaan kykyä luoda eläviä ja kontrolloituja mielikuvia. Käsitteet kuvittelu ja fantasia sekoittuvat usein keskenään, ja usein niitä on käytetty rinnakkain samaa tarkoittavina ilmiöinä. Kuitenkin tieteellisen määritelmän mukaan fantasian katsotaan vastaavan enemmänkin päiväunelmointia ja toiveajattelua, missä tavoitteena on jollain tavoin kompensoida epätyytyvästä todellisuudesta.

Mielikuvien raportoimisessa ja tuottamisessa on havaittu eroja yksilöiden välillä, ja ne voivat vaihdella hyvin vahvasta kuvittelukyvyystä aina afantasiaan eli täydelliseen kyvyttömyyteen kokea tai tuottaa mielikuvia. Kyvyttömyys luoda mielikuvia voi johtua aivo-orgaanisista, aivovaurioiden seurauksena johtuvista syistä, jolloin henkilö menettää kykynsä mielikuvien muodostamiseen tai henkilö ei kykene ilmaisemaan itseään verbalisesti siten kuin aiemmin. Toisaalta erilaisten psykodynaamisten tai emotionaalisten syiden on katsottu vaikuttavan siihen, miten hyvin kukin kykenee luomaan tai raportoimaan mielikuvia. Nigel Thomas on todennut, että mahdollisesti jotkut seikat tukahduttavat mielikuvien tuottamista, enemmän tai vähemmän freudilaisessa mielessä, mutta tämä ei merkitse sitä, etteikö henkilöillä olisi kykyä tuottaa tai luoda mielikuvia.

Kirjallisuuden mukaan puutteet tai häiriöt kuvittelukyvyssä voivat johtaa mielen terveyden häiriöiden kehittymiseen ja toisaalta kuvittelukyvyyn poikkeavuudet voivat kuvata sairauden vakavuutta. On esitetty, että tietyn tyyppinen kuvittelukyky yhdistyy rikollisuuteen, toisenlainen taas psykoottisiin häiriöihin. Esimerkiksi skitsofrenian yhteydessä elävyydeltään voimakas kuvittelukyky saattaa olla sairaudelle altistava tekijä, ikään kuin riskitekijä. Aiempien tutkimusten mukaan elävää tai voimistunutta sekä heikosti kontrolloitua kuvittelukykyä esiintyy psykoottisissa häiriöissä.

Tällöin mielikuvat voivat olla äärimmäisen eläviä tai eloisia, työntyvät mieleen tahattomasti ja ovat luonteeltaan tuskallisia ja toistuvia. Henkilön voi olla vaikeaa erottaa toisistaan, mikä on todellinen havainto ja mikä kuviteltu. Rikollisilla kuvittelukyvyyn puolestaan on todettu olevan vähemmän elävää ja huonosti kontrolloitua. Kuvittelukyky voidaan nähdä ikään kuin jatkumolla, jossa toisessa päässä on korkea elävyys ja vahva kontrolli, toisessa päässä heikko elävyys ja heikko kontrolli. Kumpikin ääripää voi viitata jonkinasteiseen psykopatologiaan eikä osoita adaptiivista toimintatapaa vaikkapa stressaavissa olosuhteissa. Kuvittelukyvyyn kehitykselliset häiriöt voivat ilmetä impulsiivisuutena, hyperaktiivisuutena sekä itsekontrollin ongelmina.

Kuvittelukyvyyn tutkiminen kliinisessä psykologiassa on ollut melko uusi alue, sen sijaan kognitiivisessa sekä kokeellisessa psykologiassa kuvittelukyvyyn tutkiminen on ollut laaja-alaista, etenkin 1970-luvulta, mutta jo aikaisemminkin, aina Platonin ajoista lähtien. Kuitenkin viimeisimmän tai kahden viime vuosikymmenen aikana kuvittelukyvyyn tutkiminen kliinisellä kentällä on lisääntynyt huomattavasti ja todennäköisesti se tulee olemaan kasvava tutkimusalue. Kuvittelukyvyyn merkitys psykopatologiassa pohjautuu siihen, että mielikuvilla on todettu olevan huomattava merkitys emootioiden kokemisessa ja säätelyssä, millä taas on merkitystä erilaisten psykiatristen häiriöiden kehittämisessä. On ajateltu, että kuvittelukyvyyn yksilöllisten erojen arviointi voi auttaa diagnostisessa päätöksenteossa sekä hoidon suunnittelussa.

Suomessa Virpi Kalakoski on tutkinut eksperttien muodostamia mielikuvia kognitiivisen psykologian näkökulmasta. Minna Kallio on puolestaan tutkinut teoreettisessa väitöstyössään *Ajatus kuvasta* kuvan merkitystä kasvatuksen kontekstissa viitekehystenään Juha Hollon väitöstyö *Mielikuvituksesta ja sen kasvattamisesta* vuodelta 1918.

Tämän väitöstutkimuksen tulosten mukaan kummassakin tutkimusryhmässä, niin nuorten väkivaltarikollisten kuin ensipsykoosipotilaiden ryhmässä, oli havaittavissa kuvittelukyvyyn poikkeavuuksia tai puutteita, vaikka ei aivan odotusten mukaisesti. Heikko kuvittelukyky yhdistyi nuorilla väkivaltarikollisilla impulsiivisuuteen, joka

on keskeinen ominaisuus antisosiaalisilla persoonallisuuksilla. Lisäksi heidän vahva kontrollinsa osoittautui pakonomaiseksi ja epaadaptiiviseksi toimien ikään kuin suojaavana tekijänä päästämättä tietoisuuteen ikäviä tunteita tai kokemuksia. On todettu, että äärimmäisen väkivaltaiset ihmiset ovat usein ylikontrolloituja ja toisaalta pelkäävät kontrollin menetystä niin tunne- kuin käyttäytymisen tasolla, mikä oli havaittavissa myös tässä aineistossa nuorilla väkivaltarikollisilla. Ensipsykoosipotilaiden tulokset viittasivat siihen, että heikko kuvittelukyky oli yhteydessä psykoottisiin oireisiin. Mitä heikompi kuvittelukyky, sitä voimakkaammat oireet. Ahdistuneisuus ja niin sanottu negatiivinen oire, itsestä huolehtimisen laiminlyönti, selittivät parhaiten heikkoa elävyyttä.

Näin ollen voidaan todeta, että kokonaisuudessaan tämä tutkimus osoitti, että sekä heikentynyt että voimistunut kuvittelukyky voivat olla epaadaptiivista ja molemmat voivat liittyä psykopatologiaan. Myös itse mielenterveyden ongelmat, kuten ahdistuneisuus ja masennus, sekä defensiiviset operaatiot voivat heikentää yksilön kuvittelukykyä. Muistettakoon, että emootioiden kokeminen lisää kuvittelukykyä, ja toisaalta kuvittelukyky lisää emootioiden kokemista. Molemmissa tutkimusryhmissä visuaalinen aistimodaliiteetti oli elävyydeltään heikoimpia modaliteetteja, kun se yleensä on elävin modaliteetti. Mahdollisesti tämä selittää, ainakin osittain, erilaisia niin kognitiivisia kuin emotionaalisia ongelmia, joita näillä potilasryhmillä usein esiintyy. Visuaalisen modaliteetin on todettu olevan tärkeä yksilön jokapäiväisessä elämässä kuten myös kognitioissa sekä tunteiden kokemisessa.

Jo Aristoteleen mukaan ajattelu sisältää mielikuvia. Norjalainen professori Frode Strømnes on todennut ”Ajattelu on mielikuvien muodostamista” ja jatkaa ”mikäli teillä ei viime aikoina ole ollut mielikuvia, ette ole ajatelleet”. Väkivaltarikoksissa, jotka usein tapahtuvat impulsiivisesti, teko tapahtuu ikään kuin ennen ajatusta, ja jos ei ole ajatusta, niin ei ole myöskään mielikuvia. Kirjailija, psykiatri Joel Haahtela on todennut äskettäin ilmestyneessä esseessään päivälehdessä, että ”elämme keskellä ajattelun katoamisen tragediaa”, ja hän on huolissaan siitä, että ”tietotulvan keskellä pyristelevä ihminen on luovuttamassa

pois suurimman aarteensa, kyvyn ajatella”. Eräs tähän tutkimusaineistoon kuuluva, erittäin raa-kaan väkivaltarikokseen syyllistynyt nuori mies totesi: ”En ole mielestäni väkivaltainen, koska en ole edes koskaan ajatellut väkivaltaa.” Toisin sanoen se, että ei kuvittele väkivaltaa ollenkaan tai kuvittelee sitä jatkuvasti, kuten esimerkiksi seksuaalimurhissa tai kouluampumisissa, johtaa väkivaltaiseen tekoon.

Todettakoon lopuksi, että kuvittelukyvyllä näyttäisi olevan suuri merkitys ihmisen hyvin-

voinnille, ja sen vuoksi sen tutkiminen kliinisellä kentällä tulevaisuudessa on entistä toivottavampaa. Toivon, että tällä opinnäytetyöllä on laajempaa käyttöä ja se inspiroi jatkotutkimuksiin.

Kiitokset

Kiitän lämpimästi väitöskirjani ohjaajia dosentti Maija Lindgreniä sekä dosentti Tuula Ilostta.

Laura Auvinen-Lintusen psykologian väitöskirja ”Mental imagery deficits in young violent offenders and individuals with recent-onset psychosis” tarkastettiin Helsingin yliopistossa 3.5.2024. Vastaväittäjänä toimi professori Juha Holma (Jyväskylän yliopisto) ja kustoksena professori Markus Jokela (Helsingin yliopisto).